

РАДОВАН ДРАШКОВИЋ

ВАЉЕВСКА КУЛА НА КЛИЧЕВЦУ

Поводом стопедесетогодишњице од њене изградње

Док се данас Кличевац налази на самој периферији Ваљева, тако да је могуће да се у блиској будућности потпуно утопи у град, XVIII и почетком XIX века када су се на њему одигравали догађаји, Кличевац је био прилично удаљен од вароши и, опкољен великом и густом шумом, представљао место за конспиративну акцију и војнички логор. Кличевац се налази на северној страни Ваљева и дели се на Мали и Велики или Доњи и Горњи Кличевац. Од Доњег Кличевца на коме се уздиже Кула, терен се благо успиње ка Горњем Кличевцу, који доминира целим тим простором у дужини од око један и по километар.

Још у првој половини XVIII века на Кличевцу, свакако Горњем, постоји војно утврђење, чија се гравура налази у Народној библиотеци у Београду, а израдио ју је Хоман Баптист из Нирнберга у времену око 1718. године. Ово утврђење свакако је играло видну улогу у рату између Аустрије и Турске 1737. године када је један одред турске војске под Мехмед — бегом дочекао и разбио аустријску војску на том месту, и када је 12. октобра 1737. Ваљево поново пало у турске руке.¹

Крајем XVIII века помиње се Кличевац као утврђени (немачки) шанец, где се вежбала војска кнеза Алексе Ненадовића код фрајкора и где су Срби давали отпор Турцима када су их овн од Сокола нападали. Ту је 1792. године била и она битка између Срба и Турака, која се цео дан водила и у којој је погинуо турски поглавица и војсковођа Зеин Усени-ага, а кога је убио Марко Кара из Котешнице, да и сам ту од Турака погине, заједно са више фрајкораца.² На Кличевцу је заседао и први нахијски Суд, организован за време првог устанка на Рељином Пољу у Кршној Глави 5. маја 1804. године, када су изабрани за судије Петар Читак из Горњег Мушића и Јован Емерковић из Рабаса са писарем Матом Ђурђевићем свештеником из бранковачке цркве и судили у специјално за то подигнутој колиби, у напред поменутом шанцу.³ На Кличевцу је обављено и суђење Проти Матији Ненадовићу 25. априла 1806. године, по налогу његовог стрица војводе Јакова Ненадовића, од стране војних старешина западне Србије (њих 23) због Протиног става према Карађорђу. (Прота Матија је сматрао да Карађорђе треба да буде на челу устанка и да га сви као таквог треба да слушају, док Јаков није тако мислио).⁴

Све се то догађало на Кличевцу пре него што је на њему подигнута Кула 1813. године. Мада је Ваљевци, свакодневно гледају, па чак и они староседеоци, свакако нису довољно обавештени о постанку, сврси и историји ове Куле, која се већ сто педесет година пркосно уздиже крај Ваљева и, као неки стражар — чувар,

бди над овим градом. Ни време, ни људи нису јој могли кроз овај дуги период наудити, иако је и она, као уосталом и Србија и Ваљево, преживела тешке и мучне дане.

Легенда вели, да је та Кула била некад стан турског богаташа Ваљевца Бега Јајића, да ју је овај продао Јакову Ненадовићу, а Јаков исту трампио са књазом Милошем Обреновићем за неко имање у Београду, и да ју је књаз Милош поклонно држави, с наменом да буде барутни магацин.⁵

По овоме пак што се позитивно зна, Кула је подигнута у пролеће 1813. године, поред друма за Шабац, на самој ивици Кличевца, чувеног центра устаничког логора западне Србије, који је у то време био густом шумом прекривен. Кулу је подигао, као што то и на самој утиснутој плочи стоји, Јаков Ненадовић, помоћу свога сина Јеврема „о десетогодишњаци србског избављења”.

Са већ стеченим искуством о значају резерве муниције, коју су у првим данима устанка, с тешком муком, он и Прота Матија добављали из Аустрије, Јаков је сматрао неопходном потребом подизање зграде за смештај олова и барута. У то време, кад су све зграде у Ваљеву биле мале, слабе и трошне, ниједна се није могла искористити за овакве сврхе. Баш и да је било такве која би могла послужити за то, оне су се налазиле у самој вароши, а то би представљало опасност за грађане ако би се једна од њих наменила за слагалиште муниције. Требало ју је, дакле, нарочито подићи. Пошто је Ваљево било у центру догађаја који су се збивали у западној Србији, и на средокраћу, а довољно удаљено од граничног фронта, Јаков је, сасвим умесно, ту и предвидео зидање зграде за муницију, која ће се одатле најлакше и најбрже отпремати за операцијска места. Што је ту Кулу — како се она назвала због њеног спољашњег изгледа — подигао баш на Кличевцу, то је свакако отуда, што је на том месту већ постојао војни логор кроз све време устанка, па чак и раније, и што је тако било лакше и обезбедити од сваке евентуалности само слагалиште. Кула је подигнута од камена, који је пренет са већ давно порушене Витковића куле, која је некад постојала на ушћу реке Граца у Колубару, где је становао капетан Јевта Витковић, познат из доба аустријске окупације 1718—1739.

Нажалост, Кула није дуго послужила наше устанике. Крајем те исте 1813. године устаници су морали да напусте и Ваљево и Србију, па је тако и Кула пала у турске руке, а Турци су је, као добро грађено и сигурну, претворили у тамницу, где су затварали српско робље.

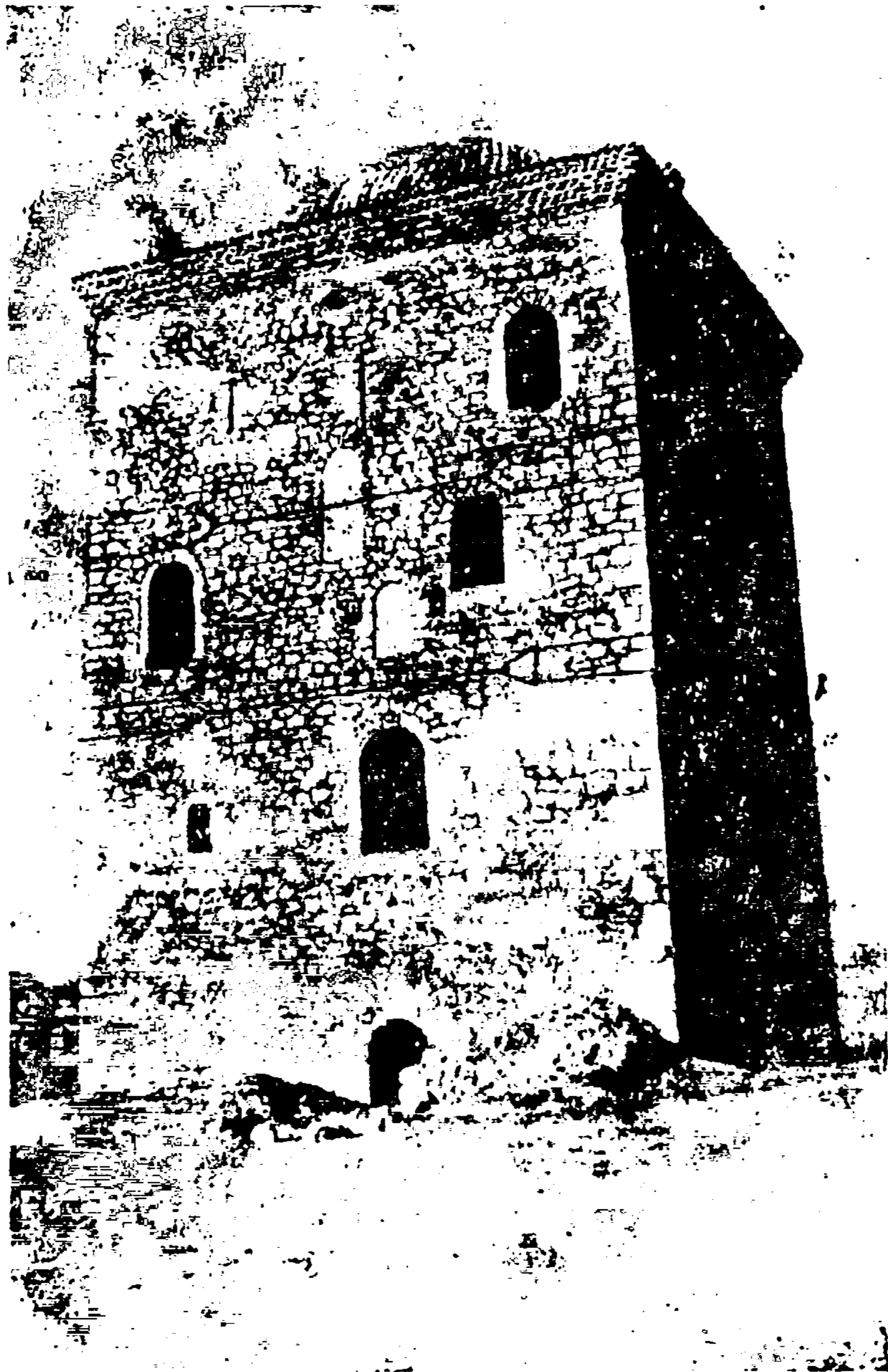
При поновном ослобођењу Ваљева 1815. године, устаници су затекли Кулу пуну затворених, скоро зазиданих у њу Срба. Међу њима је био и посавски кнез Петар Миловановић из Тврдојевца. Какве су биле муке и патње тих затворених Срба у Кули сликовито описује Сима Милутиновић — Сарајлија у својој Историји Србије:

„Шта су исти Србови у тој проклетој тавници прекужили само једним Бог знати може и довољно је показано и виђено њихово страдање и мучење из њихова стања: једни су од њих, како на чист ваздух изишли, мртви попадали, други остјепили од сунчане свијетлости, што им је мрак дуговремене тавнице у толико зенице затушило, да им је тек мало требало до изчеза вида, а једни су и с помамом састали се како бијел дан и слободу видели, други без памети, без чујства, или с полу памети остајали.”⁶

Кад су Срби ослобођени тамнице, одвели су у шанац на Велики Кличевец, кнеза Петра „полусметеног” где је био српски логор, да би га храном и пићем колико толико поткренули и повратили. Међутим, кнез Петар је ту убијен. О начину

како је страдао и мотивима који су довели до овог убиства, извори су непоуздани и контрадикторни. Ипак сви су изгледи да се радило о освети и политичким спекулацијама.

Млади војвода српске војске Сима Ценадовић, револтиран оваквим поступком Турака, а није искључено, да је бавио се у Европи, био и инспирисан рушењем Бастиље у Паризу у време француске револуције 1789, пре дакле 26 година од овог догађаја на Кличевцу, порушио је ову Кулу до темеља.

Ваљевска Кула подигнута 1813. године, порушена 1815, а обновљена 1836. године

На Кличевцу се у то време водио и онај чувени разговор између Петра Молера и Милоша Обреновића о будућем раду, који је криво интерпретиран и Молер неправично компромитован као сепаратиста и разјединитељ.

Са Кличевца су у другом устанку пошли Срби да ослободе Ваљево 16. или 17. маја 1815. и ослободили га.

Међутим, поново се указала хитна потреба за кулом. Књаз Милош Обреновић под бр. 359 од 1. јула 1832. године пише Суду ваљевске нахије: „Будући да сам решио пренети барут и олово, које се у Новацима налази, у Ваљево, то препоручјем вам, да по пријатију овога писма учините наредбу, да се у Ваљеву сазиде барутана од камена, а у којој би се речена муниција држала. А план ради исте барутане саобштио сам президенту суда ваљевског Ефрему Пенадовићу“.⁷

Да ли је пак ова Кула после писма књазу Милошу, започета одмах да се зида, тешко је установити, пошто недостају документа између 1832. и 1836. године.

„Службено препоручује вам ово Исправничество, да једно село из среза вашег, у коме повише пореских глава има, одредите да овамо у Ваљево све на два дана по 6 људи долазе, који ће мајсторима на Кули помагати радити, и то колико сутра нека тији 6 људи дође и нека сваки за два дана ране понесе, на кад се то село изреди, а оно тада друго село наредити и то доде, докле се кула сасвим не оправн. Које пак село одредите распоредом вашим Исправничество ово известити.“⁸

А под истим датумом и бр. 916 исто Исправничество пише тамнавском капетану Паји Симеуновићу следеће писмо:

„Будући да вам је Исправничество ово неколико пута писало да овамо пошаљете људе с колима да песак за кулу овдашњу донесе, но будући да су људи по заповести вашој с колима долазили, но сваки је ко један а ко и по два арора или буренцета доносио у колима је једва по један товар песка превлачно, који се тако по њиховом одласку на посао и употребно, и будући да још песка за исту кулу много потребује, то вам се учтиво препоручује, да 30 кола колико ујутру овамо пошаљете, и сваки човек нека четири арора понесе како ће моћи бар по 2 товара у један ма превлачити, и да би ово уредније било пошаљите једног вашег човека који ће над истим људима настојавати и који ће их управ надзиравати да раде како и ваља, а не како ко оће онако и преноси.“⁹

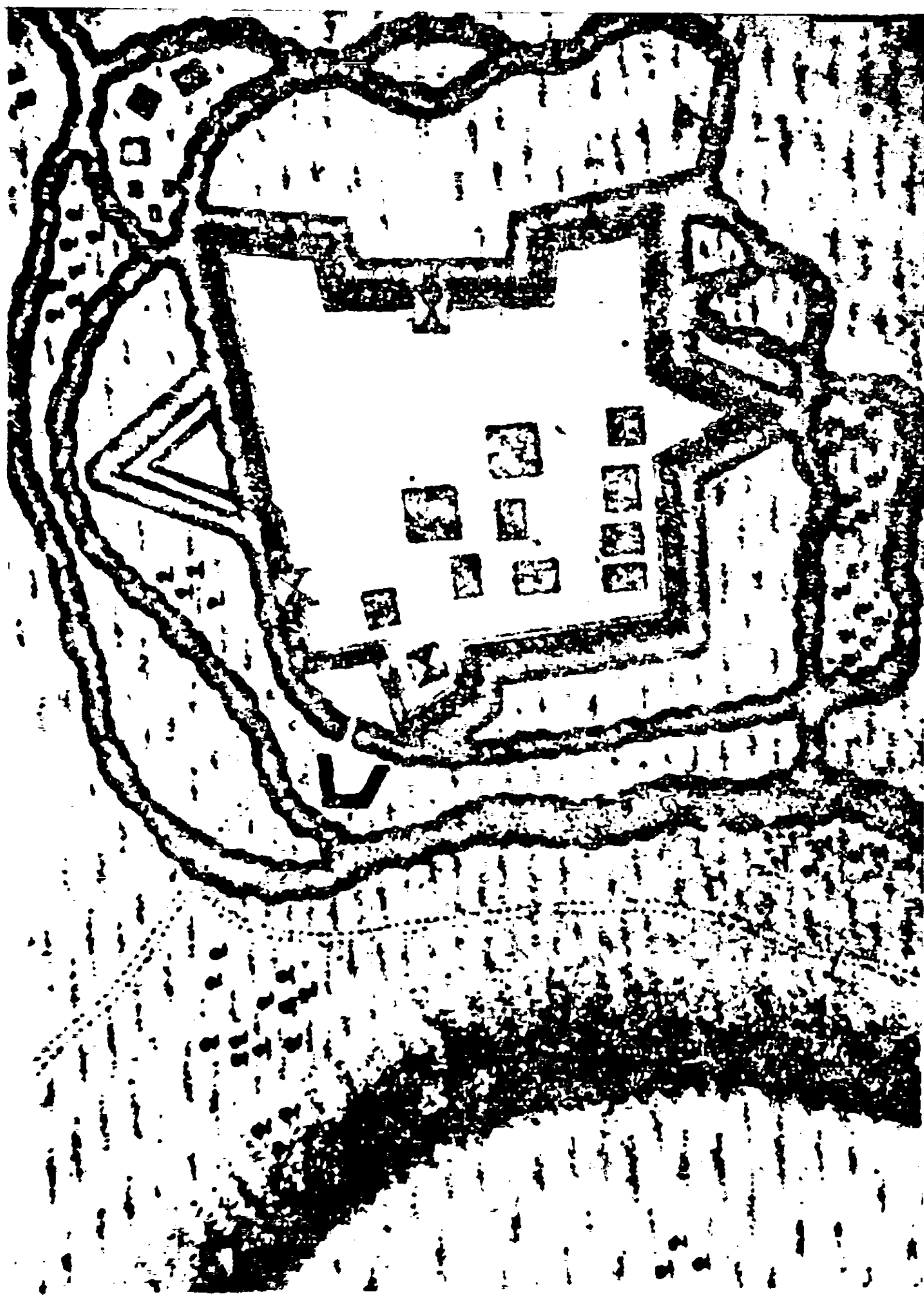
По овим писмима изгледа да се и раније нешто радило на зидању Куле само овташ и лежерно, јер под 27. мајем 1836. под бр. 1462 Војна команда подринско-савска из Шапца пише Исправничеству ваљевске нахије следеће писмо:

„По предсталенију моме благоволела је Његова Светлост Премилостиви Господар и књаз височајши предписанијем својим од 21 тек. м. № 1229 милостивше одобрити, да се камена кула код Ваљева оправн и џебана која се овдје због близости к вароши на опасном мјесту находи, у њој смјести, но да се не гради на ћемер, већ само добар таван начини. По тому и ја Славному Исправничеству препоручити доодим, исто би незакашњено учинили наредбу на среске старешине: г. капетана Анту и г. Ракића, изузимајући старешине посавскога и тамнавскога, који ћуприје градити имају да к грађењу овом нужну јачију одсеку за таван, а камен и креч за осталу оправку извуку.“¹⁰

Поступајући по овом налогу Исправничество ваљевске нахије 30. маја 1836. под бр. 587 пише капетану Анти Јовановићу:

„Г. полковник и воени командант Подринско-посавски Лазар Теодоровић изволео је својим високим предписанијем под 27. т. м. № 1462 Исправничеству овом јавити, да је Његова Светлост Милостиви господар и књаз наш благоизволела заповедити, да се камена кула код Ваљева оправн и џебана, која се у Шапцу због близости к вароши на опасном месту находи, у њој намести, и по овом височајшему налогу изволео је Исправничеству овов препоручити, што би оно незакашњено учи-

нило наредбу на среске старешине, и то на срез подгорски и колубарски, изузимајући среза тамнавски и посавски зато, што ће ова два среза морати ћуприје На Белом Броду и на Грочици градити, да на грађењу куле пужну јанију одсеку,

Сл. 41. План утврђења у Ваљеву око 1735. (Из збирке завода за заштиту споменика НР Србије).

а тако и камен и креч за оправку свуку. Исправнишество ово следујући овом високим налогу у заседању своје учинило је расположеније на ова два среза, тако на срез наш спада како се у приложеном списку прилаже. Препоручује се вам да наредбу учините, да се ова јанија тако од идућег понедељника започне сећи, и креч сећи и 20 кола наредити да у понедељак овамо у Ваљево дође, да камен од мајдана кули довлачу, и 20 људи с мотикама и лонатама такође пошаљете

свамо који ће земљу копати и кулу чистити, и нека са собом 5 тестера донесу, и нека сваки леба и смока на два дана понесу, и како уз кола тако и уз ове људе пошаљете по једног настојника. Јапија је пак означена вам и потребна сума креча како готова буде, а ви тако опремите да се овамо код куле свуче. К овом, и то Вам Исправничество ово до знања доводи, да како креч, тако и ова означена јапија која ће се за кулу употребљавати није за плату. Људима пак, који стану јапију и креч овамо свлачити, подајте и цедуљу вашу на свако село колико ће које село морати јапије или креча овамо дотерати, и ове ваше цедуље да овдје предају, да се по њима потребна јапија и креч поприма."¹¹

Из овога се види да се рад на Кули обавља кулуком, јер се радници ипсу плаћали, већ су, док су радили, о својој храни живели. Разуме се, да се ово че односи на мајсторе — зидаре.

Слично овоме упућено је писмо и колубарском капетану Николи Ракићу.

С П И С А К

јапије која се треба у срезу подгорском у окр. ваљевском да се одсече а тако и креч да се испече за потребу камене куле у Ваљеву:

3000 дасака за покривање, 5 педљи дужине, ширине пола аршина,
200 баскија, 10 аршина дужине, широке 5 прстију а дебеле 3 прста,
1000 авлија по 4 педљи дужине

200 дасака 3 аршина дужине пола аршина широке и 3 прста дебеле

50 дасака 4 аршина дужине, један педаљ и чеперек ширине и 1 чеперек дебеле

100 товара креча

Овде се прилаже мере аршина, мере педља и мере чеперка.

Горе означене 3000 дасака да буду од саме границе, јер друкчије неће ваљати за покривање.

С П И С А К

јапија која се треба у срезу колубарском у окр. ваљевском поради камене куле у Ваљеву да се одсече:

37 греда окагача, 12 аршина дужине, дебљине на четврт по 1 педаљ и чеперек

200 греда 12 аршина дужине, дебљине на четврт по 1 педаљ

70 греда, 14 аршина дужине, дебљине на четврт 1 педаљ и чеперек

56 греда, 13 аршина дужине, дебљине на четврт по 1 педаљ

3 греде окагаче, 10 аршина дужине, дебљине на четврт по педља

6 дирека, 4 аршина дужине, дебљине на четврт по 2 педља

Овде се прилаже мере аршина, мере педља и мере чеперка.

Означене дебљине јапије на четврт разумева се све четири свране једно да буде, и то да мајстори настојавају да се под конач буде.¹²

Сутрадан, 31. маја 1836. под бр. 601 извештен је пуковник Лазар Теодоровић од стране Исправничества окр. ваљевског о следећем:

„Високо предписаније вашег високоблагородија под 27. т. м. 1462 послато Исправничеству овом у смотренију прављења камене куле код Ваљева примило је и среским старешинама, то јест капетану Николи Ракићу и г. капетану Анти Јовановићу за потребну јапију, креч и камен расписао, да се постарају што ско-

рије да се јанија одсече, креч испече и камен довуче. По будући да ће за исту кулу потребно бити гвожђа и ексера куповати, а тако и мајсторима за посао платити то Исправништво ово понизно пита Ваше високоблагородије откуда ће ово трошити, а при себи за сада нема других никаквих кром новаца од судејски прихода, а пореске новце по налогу Високославног управитељског Совјета послао у Совјет.“¹³

Како је решено питање финансирања изградње куле не види се јер недостају документа о томе, али је оно свакако решено, јер Исправништво окр. Ваљевског већ 2. јуна 1836. под бр. 614 јавља кмету Палежанском Радовану Стефановићу, „да ступи у везу са Николом Селаковићем трговцем београдским код кога је поручено 200 ока гвожђа и 600 ексера за Ваљевску Кулу, како би он настао да ту робу било колима било чамцем дотера до Палежа, а затим упути капетану Даниловићу на Уб, те како би овај што пре послао овамо у Ваљево.“¹⁴

Под истим датумом (2. јуном 1836) и бр. 619 Исправништво окр. Ваљевског пише Томи Вучићу-Перишићу књажевском совјетнику, у коме износи наредбу Л. Теодоровића о грађењу куле, па вели: „Поводом овога усуђује се Исправништво ово ваше Високоблагородије понизно молити да благоизволите немару Ђури Гођевићу заповедити, да нам два искусна мајстора, који би могли немарима над осталим мајсторима при прављењу куле бити, изабере и овамо што скорије пошаље, јербо оправљање куле не може се пре почети радити докле иста два немара не би овамо приспела, а сав нужни материјал за кулу већ је приправљен.“¹⁵

Тома Вучић тада је зидао државне зграде у Београду, а код њега је био један од немара и Ђура Гођевац ваљевски житељ.

Исправништво окр. ваљевског под 7. јулом 1836. а под бр. 828 пише капетану Анти Јовановићу: „Будући да су три мајстора одавде од куле отишли у вашу шуму подвлашке сећи, а јучер су т. е. 6. т. м. с њима готови били, зато препоручује вам Исправништво ово, да наредбу учините и предречене подвашке дате сутра т. е. 8. т. м. код куће свући.“¹⁶

А 16. августа исто Исправништво јавља истом капетану следеће: „Будући да је још потребно људи на кулу мајсторима да помажу, препоручује вам се, да из вашег среза по 8 људи за 10 дана непрестано шаљете који ће мајсторима на кули помагати, т. ј. 8 људи два дана да раде па на њихово место опет других 8 људи на измену да шаљете и тако за 10 дана једнако и то од сутра т. ј. 17 т. м. одмах на кули да отпочињете шаљати.“¹⁷

Никола Селаковић из Београда под 25. августом извештава Исправништво, да је по налогу поручио 4 браве за Кулу по цени за сваку по 3 и по талира или 7 форинти у сребру. „Овакве су браве поручене и за књажевско здање. Оне су плаћене по 3 талира, а ове од пола више зато што дубина браве и кључ морају бити већи. Ако вам се ова цена не допада ви ми јавите па да одступим док не би све биле направљене. Браве ће бити готове за 8 дана, а што раније то није било свршено, то је стога што сам тек пре два дана дошао с пута.“¹⁸

20. августа под бр. 1060 Исправништво је упутило писмо Максиму Молеру у Врачевићу у коме каже: „Писмом овим препоручујем вам Исправништво ово, да у недељу т. ј. 23. августа овамо у Ваљево дођете, да камен што је на кули материшете, а и алат с којим на камену слова изрезујете са собом понесете.“¹⁹

Међутим рад се на Кули отегао, и командант подринско-савски пуковник Лазар Теодоровић, који је тада седео у Црној Бари, није био тим задовољан, па 10. октобра под бр. 3169 шаље Исправништву следеће писмо: „Ево већ и зима

дође а сл. Исправничество још не извештава, да је кула ваљевска начињена. Оно добро зна којим је се намеренијем Правителство оправити дало, па би тому ускорити ваљало док није време зимље наишло, да се џебана у исту пренесе и смести. Зато препоручујемо Сл. Исправничеству, да ми јави, што је до сада толико оправљато. Ако је готово, да могу одмах учинити наредбу, да се сва џебана из Шапца крене и за раније у кулу смести по врховишевској вољи Господаревој.“²⁰

Из одговора, који је Јеврем Ненадовић, тадашњи исправник окр. ваљевског, већ 13. октобра под бр. 1329 упутно Војној команди, видимо какве су биле сметње да Кула није на време завршена. У том одговору овако се каже: „На високо предписаније Вашег високоблагородија под 10. тек. м. бр. 3169 ускотава Исправничество ово да овим рапортом понизно вашем високоблагородију јавити, да је кула, и код ње кућа изнова за стражаре грађена, ови дана сасвим довршена, а што дотле није се довршило, зато понизно јављам, да је узрок био, што су се дунђери по Светом Илији, како се је холера овде појавила, разбегли и не смевши нико радити, много се морало чекати, докле су се мајстори понова набавили, јербо сваки није вешт, па се није смео никако посла ни примити, друго, почем је и са зицарским и дунђерским послом свршено било, опет је за бравама које су се у Београду градиле, далеко чекати морало, и ово су прави узроци што се је са оправком куле задржати морало.“²¹

Поред извињења и наведених узрока због којих је са изградњом Куле нешто закашњено, Исправничество сматра за потребно да у истом акту извести Војну команду и о коштању ове градње, као и о преосталом матерајалу и неким позајмицама од њега. Оно даље каже: „Колико је пак на исту кулу и кућу за стражаре изнова грађену у свему потрошено и из касе прихода Исправничество исплаћено нека ваше високоблагородије из приложеног списка под А увидети. За коју суму новаца понизно умољава Исправничество да би 100 дуката цесарски у натури, а осталу суму у цванцизима кад се стане издата сума новаца натраг каси шиљати благоизволело се повратити, јербо су дукати по 46 гроша чаршијски, а узети су по 24 гроша пореска, па би каса на сваком дукату по 2 гроша чаршијска штету трпети морала. Што се пак тиче јапие, која је за оправку куле изнешена па преостала, па може ваше високоблагородије из назначенија под Б увидети, колико је и какве је јапие остало.“²²

Списка под А нема у актима а „Назначеније“ под Б гласи:

„Заоставше јапие, која је за оправку куле и стражаре код Ваљева изнешена, па претекле:

126 греда велики
1324 даске
50 шашовака

Примеченије

Од ове означене јапие јесу ниже следујућа лица на зајам узела:

Једну греду велику Милован Б. Тадић
4 греде велике г. Матеја Ненадовић
24 греде велике г. Јовица Милутиновић
254 даске г. Јовица Милутиновић
13 греда велики г. капетан Анта Јовановић
12 греда велики г. Јефрем Ненадовић
450 дасака г. Јефрем Ненадовић

50 шамовака г Јефрем Ненадовић

Код цркве одагнате су мотке и баскије и 260 даске

Код куле јоште остало:

72 греде велике

360 даски.“²³

Из овога акта види се, да је поред Куле постајала некад и стражара, које данас нема. Баш те године грађена је и ваљевска црква, па су, као што се из предњег види мотке, баскије и даске, заостале код Куле, пренете за цркву.

„Грађевина је скоро квадратне основе, висока преко 20 метара. На угловима су тесни квадери, а у маси зида неправилни комади и облаци. Приземље, које је нешто спуштено од околног терена, поплочано је и засведено каменом. Дебљина зидова у приземљу износи преко 1 м. Спољним разрушеним степеништем, гење се у горњи део куле, који се прозорима и дрвеним гредама — давањачама деле у три спрата, чија је дебљина зидова мања од 1 м. Сви су отвори засведени, разних димензија, а поједини мањи имају кос положај, погодан за нишањење. Кула се завршава сводом од цигле у чијем је врху камена кугла. Сада је преко свода ударена дрвена четвороводна конструкција, прекривена лимом, који је већ натрулио. Споља, у свакој спратној висини постављене су гвоздене затеге, које обухватају зидове да се не разиђу. Кровни венац изведен је од зупчасто испуштених цигаља.“²⁴

На источној страни на којој је и улаз уграђене су три плоче разних димензија, са исписаним текстом на старословенском. Највиша је у исто време и најмања (око 40/30 см).

На горњем делу источног зидног платна налази се мања заокружена камена плоча са иницијалима М. О., круном и лаворовим венцем који их окружује. Више ових иницијала, лево, рељефно су израђене две животињске фигуре, које стоје једна према другој, прилично примитивно изведено.

На горњој најмањој плочи урезан је следећи текст:

„Кнез Алекса Ненадовић из Бранковине погибе од турскога мача у Ваљеву 23. јануара 1804, а тада уста Србија и прогна Турке под врховним владатељем Георгија Петровића, на овом крају под предводителством Јакова Алексиног брата сад народног попечитеља и руског кавалера зидатеља овог здања и фамилије сина Јеврем Јаковљевића војводе Ваљева, Пантелије 17-тогодишњег умрлог у Београду и синовца проте војводе Матеје, Војводе Симеона, Николе и Петра Алексића. јуна 12. 1813.“

На другој плочи налази се грб са 4 поља и 4 слова с — са стране точкови топова, оружје и застава. Текст гласи:

„Под покровитељством Императора Русије Государија Александра I, за време врховног војводе и кавалера Господара Георгија Петровића за одбрану рода Отачества ово здање марта подиже Господин Јаков Ненадовић попечитељ унутрашњих дела и кавалер народни помоћу сина Јеврема Јаковљевића, фамилије Ненадовића младота ваљевског војводе о десетогодишњици српског избављења. 1813.

На трећој плочи налази се круна, а околно венац и крст са 4 поља и 4 слова с. Текст гласи:

„Ово зданије обнови владајући светли књаз избавитељ Србије Милош Тодоровић Обреновић кавалер ордена руског Св. Ане I степена, великог ордена и лика цара Махмуда II и Аустријске гвоздене круне I ст. при светлоа супрузи кнегињи Љубици и његови сијатељ. Синовима наследника г. Милана и г. Михаила. 1835

Данас се ова Кула, као културни споменик, налази под заштитом државе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Душан Ј. Поповић, Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира (1718—1739), Београд, 1954, 385.
2. Прота Матија Ненадовић, Мемоари, Београд, 1954, 165.
3. Исто, 74 и 153.
4. Лазар Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка I. део, Београд 1898, 227.
5. Љуба Павловић, Колубара и Подгорина, Београд, 1907, 714.
6. Сима Милутиновић — Сарајлија, Историја Србије од почетка 1813 до коња 1815, Београд, 1888, 277.
7. Државни архив среза Ваљево.
8. Исто
9. Исто
10. Исто
11. Исто
12. Исто
13. Исто
14. Исто
15. Исто
16. Исто
17. Исто
18. Исто
19. Исто
20. Исто
21. Исто
22. Исто
23. Исто
24. Археолошки споменици и налазишта у Србији, Београд, 1953, 51.